

О. В. Рябошапка

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ВПЛИВ КНИГИ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемі виховання в дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до книги, а саме її історичному аспекту. Зазначено, що проблема морального виховання актуальна на сучасному етапі розвитку суспільства. Книга може виступати засобом морального виховання молодого покоління, але сучасний науково-технічний прогрес посунув її в бік. Тому сьогодні значення книги в суспільстві має переважно споживацький характер. Визначено, що однією із причин втрати актуальності книги є застарілі підходи до відбору її для дітей, що призводить до втрати значення художнього слова. Зазначено, що виховному значенню книги, зокрема художньому слову, надавали великого значення корифеї української педагогічної думки (Г. Ващенко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Визначено, що останні дисертаційні дослідження стосовно значення дитячої книги зосереджені на видах виховання. Недостатньо дослідженим залишається вплив художнього слова на формування особистості дитини дошкільного віку, теоретичні підходи до означеної проблеми, зокрема історичний складник.

У статті представлено ретроспективний аналіз функціонування книги від часів Київської Русі дотепер. У Київську добу книга виступала великою коштовністю та визначала соціальний і матеріальний статус її власника. З розвитком писемності книга стала ознакою освіченості її власника. Цінність книги полягає й у відображенні суспільно-політичних, історичних подій у світі, звичаїв, традицій та обрядів різних народів світу.

З'ясовано тлумачення низки понять, як-от «книга», «дитяча література», «література для дітей» тощо. Визначено, що перші твори для дітей мали суто повчальний характер і датуються ще XII століттям. Найдревнішим жанром дитячої літератури є фольклорний, який представлений забавлянками, приказками, прислів'ями, мирилками, загадками тощо. Найближчою та найулюбленішою для дітей є казка, народна й авторська. Відомо, що чимало дослідників казки водночас виступають її авторами.

Зазначено, що важливим аспектом у виборі книги є її зміст. У сучасних умовах реформування змісту освіти педагогами виведено низку вимог до відбору та застосування книг у закладах дошкільної освіти.

***Ключові слова:** діти, дошкільний вік, книга, дитяча література, література для дітей, виховання, моральне виховання.*

Постановка проблеми. Стрімкий плін сьогодення змінив пріоритети та нівелював моральні цінності. Тому актуальною проблемою на сучасному етапі розвитку української освіти є здійснення морального виховання: спрямування освітнього процесу на формування духовного світу особистості, загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних можливостей і здібностей дитини.

Потужним засобом формування свідомості дитини та здійснення її виховання є книга, яка, на думку корифеїв філософії (Аристотель, Г. Гегель, І. Кант, Конфуцій, Сократ, Г. Сковорода й ін.), є найвищою цінністю та символом зв'язку з духом. Проте сучасні інформаційні технології посунули книгу в житті людей на другий план, що й призвело до духовної бідності суспільства.

Отже, ставлення до книги має споживацький характер, фактично втрачене ціннісне ставлення до книги. Батьки, які виступають для дітей прикладом для наслідування, здебільшого зне-

важливо ставляться до дитячої літератури, не прагнуть до створення та поповнення домашньої бібліотеки.

Проте варто зазначити, що діти люблять фольклор, казки, яких вони можуть дізнатися із книжок. Та через зневажливе ставлення батьків до книги діти також втрачають до неї цікавість.

Причинами втрати книгою своєї актуальності є застарілі принципи відбору літературних творів, які лише частково відповідають потребам сьогоденного малюка, а також однотипні методи роботи з дитячою книгою в закладах дошкільної освіти. Отже, втрачає свою силу й актуальність і художнє слово.

Велич художнього слова та його значення у вихованні дітей досліджували провідні діячі минулих століть та сучасності (Г. Ващенко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Розуміючи важливість художнього слова та книги як засобу його передачі, чималого значення педагога надавали вибору текстів для

читання дітьми та наголошувати на необхідності привчати їх до читання з раннього віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дисертаційні дослідження, які охоплювали проблему книги як педагогічного засобу, можна умовно поділити на такі групи: естетичне виховання, у якому ефект досягався через роботу з ілюстрацією та художньо-образним змістом літературних творів (В. Алексєєва, К. Бабенко, Д. Джурабаєва, І. Куличева, Л. Терещенко, Г. Савостіна та ін.); моральне виховання (С. Варнаков, А. Коряка, Д. Здапарова); патріотичне виховання (С. Вінникова, А. Михайленко, Є. Райхліна); засіб виховання почуття гумору (С. Курінна) тощо. Ціннісне ставлення дошкільника до книги вивчали в межах дитячої субкультури (В. Абраменкова, Л. Варяниця, Н. Гавриш, М. Іконнікова, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев та ін.).

Проте дослідження щодо важливості художнього слова, яке передає книга, особливостей здійснення морального виховання дітей в умовах закладу дошкільної освіти на сучасному етапі модернізації змісту освіти потребує чималої уваги науковців, працівників закладів дошкільної освіти, батьків.

Мета статті – розкриття історичного аспекту дитячої літератури в її впливі на формування дитячої особистості.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ надає пріоритету матеріальним цінностям, швидкоплинності та багатогранності. Наслідком чого є інтенсифікація психічних процесів у дитини, зокрема сприйняття навколишнього світу. Тому суперечним постає значущість книги в сьогоденні. Конкуренцію становлять аудіо-, електронні книги, екранізація художніх творів, що спрощують процес сприймання інформації. Отже, унікальність книги стає суперечливою. Та її неповторність як засобу для духовного збагачення людини, джерело історичної істинності заперечити неможливо.

Шанобливе ставлення до книги закладено здавна. Перші рукописні книги були свідками історичних подій, описують останні. Окрім того, книга була символом заможності та мудрості. За часів Київської Русі значення книги було настільки величезне, що під час стихійних лих її виносили першою з хати, щоби врятувати. Неймовірної цінності був подарунок у вигляді книги на весілля чи повноліття. З розвитком писемності на території Київської Русі велич книги ставала ще більшою.

Книга була показником соціального статусу людини, адже більшість тих, хто здобував освіту, були людьми заможними. Окрім того, книга підкреслювала освіченість господаря, оскільки виступала засобом здобуття освіти. Проте такі показники книга не втратила і натеper.

Із часом значення та цінність книги не змінилися. Книга відображала суспільно-політичні,

історичні події у світі, фінансовий показник країни, національні звичаї, традиції й обряди.

Значущість та невизначеність ролі книги сьогодні підтверджуються чималою кількістю визначень цього поняття, тоді як універсального визначення поняття «книга» немає. Це пояснюється тим, що книга має чимале значення та виконує багато функцій. Р. Ескарпіт, автор книги «Революція у світі книг» пояснював це тим, що, як і все живе, книга не вміщується в жорсткі рамки визначень, тому поки що нікому ще не вдалося дати їй точне й усталене визначення. А. Низовий називає три причини цього явища: 1) невизначеність етимології терміна «книга»; 2) складність самої книги як суспільного явища, багатогранність і багатоаспектність її соціального призначення; 3) намагання більшості фахівців відобразити в цьому визначенні всю палітру функціонального навантаження книги та її впливу на людину й суспільство [1, с. 37–38].

Дослідження книги є сферою діяльності філологів, філологів, письменників, книгознавців тощо протягом багатьох віків. Так, уперше поняття «книга» ужито в Остромировому Євангелії (1056–1057 рр.). Проте визначається воно як загальне знання та використовується у множині. В однині вжито у XIII ст. в одного з монастирських писців [2].

Згуртувались дослідники навколо книги, досліджуючи її аспекти: книга визначається як *твір писемності та друку* (І. Баренбаум, А. Барсук, В. Коссов, А. Черняк), *засіб інформації* (І. Баренбаум, О. Гречихін, В. Коссов, А. Черняк), *документ* (Г. Швецова-Водка, І. Моргенштерн), *неперіодичне друковане видання* (М. Рудь, Я. Ісаєвич), *форма, що історично склалася* (Є. Немировський), *блок-кодекс неперіодичного видання* (А. Низовий), *семантична інформація* (О. Іоффе).

Філософи та письменники у своєму визначенні книги надають їй поетичного забарвлення. Так, І. Франко писав: «Книги – морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить» [3, с. 202].

Дослідження вчених стосовно визначення книги орієнтовно можна поділити на три групи:

- визначення книги подається за зовнішніми, формальними ознаками;
- у визначенні книги превалює її зміст і не враховуються зовнішні (матеріальні) ознаки;
- у визначенні книги намагаються поєднати зовнішні ознаки книги та її внутрішню сутність [1, с. 42].

Загалом науковці виділяють триєдину сутність книги: книга – книжкова справа – читач. Окрім того, підходи до визначення поняття «книга» поділяють на формальний та функціональний, розкривають її зовнішню та внутрішню сторони.

Книга – це твір писемності або друку, зафіксований на будь-якому носії за допомогою знакових

форм, що читаються, який виконує водночас низку функцій (інформаційно-комунікативна, ідеологічна, пізнавальна, естетична, етична) і адресований реальному чи абстрактному читачеві [4, с. 11].

Дитяча книга також не має чіткого визначення, але здебільшого ототожнюється з поняттями «дитяча література», «художнє слово», «художня дитяча книга». Отже, актуальності набуває книга, яка за допомогою художнього слова здатна впливати на дитину шляхом вивчення низки проблем із позиції молодого особистості.

Головним призначенням дитячої художньої літератури є моральне виховання. Такими творами є поетичні твори, байки, притчі, гумористичні твори тощо.

Поняття «дитяча книга» та «дитяча література» ототожнює Є. Огар, водночас розмежовує поняття «книга» та «книжка». Саме тут і розкриваються функціональний та формальний підходи до визначення цих понять. «Дитяча книжка» – сукупність аркушів друкованого матеріалу, об'єднаних обкладинкою та призначених для дітей, а у визначенні поняття «книга» акцент ставиться на змісті друкованої продукції [5, с. 11].

На думку І. Арзамасцевої, дитяча література – частина загальної літератури, що має всі притаманні їй властивості, водночас орієнтована на дітей-читачів і тому відрізняється художньою специфікою, адекватною дитячій психології [6, с. 34].

Схожої думки дотримується і В. Кизилова, яка вважає, що дитяча література – це світ художніх творів про те, що таке і хто така дитина, що таке її мікрокосм, і що таке її макрокосм, тобто все, що її оточує. Вона є органічною складовою частиною загальної літератури зі всіма притаманними їй властивостями, водночас орієнтованою на інтереси читача – дитини [6].

Загалом дослідники пропонують розрізнити та роз'єднати поняття «дитяча література» та «література для дітей». Дитяча література спеціалізована, від самого початку призначена для дітей. Література для дітей належить до загальної літератури, тобто спочатку вона не планувалася для вивчення її дітьми, але згодом, за своєю сюжетною лінією увійшла до переліку книг, що призначені для дітей. Прикладами такої літератури можуть бути казки Ш. Перо, «Робінзон Крузо» Д. Дефо, низка творів Т. Шевченка.

Проте в «Літературному словнику» визначено, що дитяча література – це витвір власне дітей. Література ж для дітей – твори, призначені для дітей, починаючи з дошкільного віку. Водночас І. Арзамасцева виділяє два значення літератури для дітей – побутове та наукове, яке охоплює три види такої літератури: твори, прямо адресовані дітям; твори, первинно створені для дорослих, але вподобані дітьми; твори, складені дітьми (дитяча літературна творчість).

У подальшому будемо поняттям «дитяча література» позначати твори, зорієнтовані на користування ними дітьми.

Виходячи із вищезазначеного, поняття «дитяча книга» трактується як літературний твір, адресований дітям різних вікових категорій, розміщений на паперовому або електронному носії [8].

Сьогодні дитячі книжки представлені чималою кількістю жанрів. Усі вони мають своє призначення: естетичне задоволення, засіб виховання, повчання, історичні відомості тощо.

Перші книги, призначені для дітей, мали повчальний характер. Так, у XII ст. з'явилося перше «Повчання Володимира Мономаха», а згодом і «Повчання дітям» Ярослава Мудрого, які містили вказівки для дітей: не лінуватися, поважати старших, правила моралі. В Європі визначальними були «Байки» Езопа (XV ст.), які, окрім того, що містили правила моралі та мали розважальний характер, навчали рідної мови.

Російська початкова школа в XIX ст. також застосовувала дитячу літературу повчального змісту. Прикладами можуть служити «Мальовничий Карамзін, або Російська історія в малюнках», «Бесіди з дітьми про Астрологію та небо» тощо, а також дитячі журнали.

Чимала кількість видатних педагогів не обмежувалися лише дослідженням процесу впливу на особистість дитини книги, але й писали такі твори для дітей (К. Ушинський, Л. Толстой та інші). Проте не завжди в таких книгах були враховані вікові особливості дитини, через що така книга не мала очікуваного впливу на дитячу аудиторію.

У сучасній системі освіти книги навчального змісту мають першочергове значення для дітей. Пізнавальні книги розподілені на просвітницькі (стаття, замітка, щоденник, огляд, нарис, спогади), науково-художні (оповідання, повість, п'єса, кіносценарій, казка, бібліографічний нарис, дорожні записки, комікси), довідкові (енциклопедія, довідник, словник, путівник, календар), ужитково-розвивальні (абетка, буквар-школярник, думайка, розуминка, читайлик, рахівничка, розвивальні ігри, практичний порадник, практичний посібник). Пізнавальна література спрямована на розвиток інтелектуальної сфери дитини, накопичення нею певних знань. Її призначення полягає в тому, щоб доступною мовою розповісти дитині про системність світу, його будову, причинно-наслідкові зв'язки, а також розкрити сутність наукових понять.

Мабуть, найдревнішим з історичного погляду є фольклорний жанр. І саме із цього жанру починається знайомство дитини з художнім словом. Твори фольклорного жанру мають надзвичайно потужний виховний потенціал для дітей.

Діти полюбляють загадки, тому що вони є зразком пізнання ними світу. Тому загадки, на кшталт

шарад, головоломок дуже цінуються та розважають дітей. Натомість авторські загадки досить часто є непосильними для дітей навіть старшого дошкільного віку, оскільки важкі для відгадування та частково не відображають характерних ознак предмета чи явища дійсності.

Неможливо перебільшити значення казки у вихованні молодого покоління. На виховному потенціалі казок наголошували С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський.

Казка за своєю природою належить до народної оповідальної творчості і споріднена з легендою, переказом, оповіддю. Казки розподіляють на народні та літературні. Серед фольклорних казок розрізняють казки про тварин, пригодницькі, соціально-побутові, казки на зразок притч, байок тощо. Серед літературних казок – художній переказ фольклорного сюжету та власне авторську казку. За *тематикою* визначають: казки про тварин, чарівні, побутові, історичні, пригодницькі, докучні казки. За *віком читачів* визначають: казки для наймолодших («Коза-дереза», «Курочка Ряба», «Колобок»); казки для дітей 6–8 років («Золотий гусак» братів Я. і В. Грімм, «Вінні-Пух» А. Мілна); казки для дітей 9–10 років («Малюк і Карлсон» А. Лінгред, «Чиполліно» Дж. Родарі) [5, с. 38].

Першочерговими для ознайомлення дітей дошкільного віку є народні казки, і лише у старшому дошкільному віці відбувається знайомство з авторськими казками. Такий взаємозв'язок дітей та народної казки підкреслював К. Ушинський, який зазначав, що в казках втілені дитячі мрії. Окрім того, казки народів світу відображають історію, розвиток та становлення свого народу, знайомлять із ними молоде покоління.

На території Європи казки вперше з'явилися у Франції. Це був період володарювання Людовика XIV, коли придворні дуже полюбили слухати селянські казки. Чималий внесок у розвиток казок зробив Ш. П'єрро, який видав цілу збірку казок під назвою «Історії та казки колишніх часів із повчанням», куди входили відомі й досі казки «Червона Шапочка», «Попелюшка», «Кіт у чоботях» та інші. Загалом у зазначений період казки використовувалися із повчальною метою для дітей та молоді.

Пізніше в Німеччині з'явилися казки братів Я. та В. Грімм та казки Г.Х. Андерсена в Данії.

Повчальний характер мають і літературні казки для дітей, написані Катериною II для своїх онуків («Сказка о царевиче Хлоре» та ін.), які спрямовані на виховання добропорядної особистості.

Чималу увагу роботі над казками приділили українські педагоги. Так, К. Ушинський запропонував методику роботи над вивченням казок. Він пропонував перечитувати казку кілька разів, після чого її мала розповідати дитина з гарним мовленням, інші ж діти уважно слухали та доповнювали мовця деталями.

На думку С. Русової, дитяча любов до казки пояснюється тим, що дитина має змогу порівняти себе з іншими, розуміти чийсь вчинки, почувати себе значущою.

В. Сухомлинський уважав, що казка є рушійною силою формування та розвитку дитячої особистості. Прийоми роботи над казками за В. Сухомлинським актуальні і на сучасному етапі реформування змісту освіти.

Цікаві та найбільш уживані приповідки, що містять приказки та прислів'я, які досить часто вважають тотожними, хоча це й не так. Прислів'я має стверджувальний характер, тоді як приказка містить натяк.

Велике значення не лише з погляду дитячої літератури, але й з погляду логопедії мають скоромовки, або, як їх ще називають, спотиканки. Це твори гумористичного характеру, які мають повторення складних звуків та допомагають опанувати мову.

Розважальними для дітей виступають забавлянки, лічилки та мирилки.

Сьогодні існує чимала кількість дитячої літератури, яка призначена для розваг: книжки-іграшки, книжки-забавлянки, книжки-картинки тощо. Така друкована продукція дуже популярна серед батьків. На такому призначенні книги наголошувала ще С. Русова, яка вважала, що книга для дитини має бути і розвагою, і засобом соціалізації, і допомагати в розвитку творчості.

Виникли книжки-іграшки в Німеччині (XVIII ст.), являли собою видання, з яких можна вирізати малюнки та створювати нові іграшки чи книжки.

Книжки-забавлянки вперше з'являються під авторством Г. Хоффмана («Нетіпаха») та Е. Ліра «Книга несинітниць».

Малі фольклорні жанри призначені для забавляння дітей. Для кожного вікового періоду є певний жанр: для немовлят – колискові пісні, для старших – пестушки, дражнилки, забавлянки, скоромовки, заклички, мирилки, загадки тощо. Вони сприяють входженню дітей у суспільство, розвитку мовлення, почуття ритму й ін.

Цікавими та захоплюючими для дітей є книжки-картинки, які, окрім того, що знайомлять дітей з навколишнім світом, ще й виробляють у них естетичний смак.

Першим прикладом книжки-картинки є «Маленька чарівна кишенькова книжечка» Дж. Ньюбері (1744 р.), метою якої було розважити дитину. Популярності такий вид книжки не втратив і натеper.

Сьогодні в умовах стрімкого інформаційного розвитку набирають актуальності електронні книжкові видання, користування якими потребує наявності електронного пристрою.

Проте такі книги мають як позитивні сторони, так і негативні. Позитивним є вплив на емоційну

сферу дитини за допомогою різноманітних підсиленень таких книг: відеоряду, музичного супроводу, слайдів тощо. Мінусом виступає вплив електронних приладів на здоров'я дитини.

Важливим аспектом у виборі творів для дітей є їхній зміст. Таким питанням переймалися ще М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. На їхню думку, книга долучає дитину до народних цінностей, культури та традицій.

На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти вимоги до книги розкрито у працях Т. Алієвої, В. Захарченко, Ю. Косенко, Л. Фесенко. Зазначено принципи відбору творів для дітей, які розробили А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик: 1) висока художня майстерність твору; 2) образність, жвавість мови твору, її відповідність літературним нормам; 3) цікавий сюжет; простота й чіткість композиції; 4) доступність; 5) новизна і контрастність змісту; 6) конкретні педагогічні завдання, для розв'язання яких добирається художній твір [9, с. 76–77].

Висновки і пропозиції. У результаті розгляду історичного аспекту впливу книги на формування дитячої особистості варто зауважити, що дитяча література загалом і книга зокрема є важливим чинником виховання дитини та розвитку її особистості. Важливість книги як друкованого видання та засобу формування дитячої особистості визначали ще в сиву давнину. Відтоді книга не втратила актуальності. Проте стрімкість сучасного розвитку нівелює цінність самої книги, знижує її затребуваність.

Значення книги та ставлення до неї демонструють дітям насамперед батьки, які виступають при-

кладом для дитячої поведінки. Чимале значення мають і заклади дошкільної освіти, які методами роботи із книгою або залучають дітей до книги, або ж відштовхують. І тому зазначені методи потребують ґрунтовного дослідження.

Список використаної літератури:

1. Низовий М. Вступ до книгознавства : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 144 с.
2. Брандт Р. Лекции по славяно-русской палеографии. Москва, 1909. С. 15.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 202.
4. Баренбаум И. К вопросу об универсальном определении понятия «книга». *Исследования и материалы* : сборник. 1977. Вып. 34. С. 11.
5. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки. Львів : АзАрт, 2002. 160 с.
6. Арзамасцева И. Детская литература : учебник для студентов высших педагогических заведений. Москва : Издат. центр «Академия», 2005. 576 с.
7. Кант И. Критика чистого разума. *Сочинения* / И. Кант. Москва : Мысль, 1964. Т. 3. 628 с.
8. Барна Х. Виховання ціннісного ставлення до книги у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2014. 222 с.
9. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності у дошкільних навчальних закладах : підручник для студентів вищих навчальних закладів, факультетів дошкільної освіти. Київ : Вид. дім «Слово», 2006. 304 с.

Ryaboshapka O. The influence of the book on the formation of the child's personality: historical aspect

The article is devoted to the problem of educating older preschool children in the value attitude to the book, namely its historical aspect. It is noted that the problem of moral education is relevant at the present stage of development of society. The book may be a means of moral education of the growing generation, but modern scientific and technological progress has pushed it aside. Therefore, today the importance of books in society is mainly consumer. It is determined that one of the reasons for the loss of relevance of the book is outdated approaches to its selection for children, which leads to the loss of meaning of the artistic word. It is noted that the educational value of the book, in particular the artistic word, was given great importance by the luminaries of Ukrainian pedagogical thought (G. Vashchenko, S. Rusova, G. Skovoroda, V. Sukhomlinsky, K. Ushinsky, etc.). It is determined that the latest dissertation research on the importance of children's books is centered around the types of education. The influence of the artistic word on the formation of the personality of a preschool child, theoretical approaches to this problem, in particular the historical component, remains insufficiently studied.

The article presents a retrospective analysis of the functioning of the book from the times of Kievan Rus to the present day. During the Kiev era, the book was a great treasure and determined the social and material status of its owner. With the development of writing, the book became a sign of education of its owner. The value of the book lies in the reflection of socio-political, historical events in the world, customs, traditions and rites of different peoples of the world.

An explanation of a number of concepts such as "book", "children's literature", "children's literature", etc. has been clarified. It is determined that the first works for children were purely instructive and date back to the twelfth century. It has been studied that the most ancient genre of children's literature is folklore, which is represented by toys, proverbs, sayings, myriques, riddles, etc. The closest and most favorite for children is a fairy tale, which is folk and author's. It is known that many researchers of the fairy tale are its authors at the same time.

It is noted that an important aspect in choosing a book is its content. In modern conditions of reforming the content of education, teachers have derived a number of requirements for the selection and use of books in preschool education.

Key words: children, preschool age, book, children's literature, children's literature, education, moral education.